
P r i n o s i

Sveučilište u Splitu
Katolički bogoslovni fakultet
e-mail: jossd@tiscali.it

UDK: 929 Kljaković., J.
Izvorni znanstveni rad
Primljen 3/2011.

DVIJE EPIZODE IZ ŽIVOTA JOZE KLJAKOVIĆA “Jugoslavenska faza” i kontroverzni članak “Hrvati na II. vatikanskom koncilu”

Josip Dukić, Split

Sažetak

Tema ovog rada su dvije epizode iz Kljakovićeve života. Prva se odnosi na njegovu tzv. “jugoslavensku” fazu (1910.-1918.), kada je, zahvaćen idejom jugoslavenskog nacionalizma, boravio i radio u Srbiji, uvjeren da se hrvatsko pitanje može najlakše riješiti povezivanjem sa Srbima. Radi se o najslabije istraženom razdoblju Kljakovićeve života. Iako je on sam pisao otvoreno o svojem prihvaćanju jugoslavenskih ideja, koje je potom i napustio, to nije spriječilo pojedince da, u pravilu bez navođenja izvora, iznesu tvrdnje kojima su krivo protumačili Kljakovićevu prošlost i time zbnili javnost.

Druga epizoda je dosad nikada neproučavani odnos Joze Kljakovića i uredništva poznatog časopisa Hrvatska revija, tj. njezinog glavnog urednika Vinka Nikolića. Iako su oni sve do 1963. plodno surađivali i bili u gotovo prijateljskom odnosu, spomenute su godine njihovi odnosi pogoršani zbog članka “Hrvati na II. vatikanskom koncilu” objavljenog pod pseudonimom. Članak su vrlo oštro osudili Mirko Živković, braća Josip i Stjepan Torbar i J. Kljaković, kojima su anonimni autori uputili oštar i poduži protuodgovor. Sve se pretvorilo u oštru polemiku, popraćenu međusobnim optužbama, pa i uvredama, što je rezultiralo produbljivanjem sukoba između Kljakovića i V. Nikolića, te Krunoslava Draganovića, kojeg je

Kljaković zajedno sa svećenikom Ivanom Tomasom smatrao autorom spornog teksta, ili barem njegovim mentorom. Polemike su okončane prekidom suradnje Kljakovića i Hrvatske revije.

Ključne riječi: *Jozo Kljaković, jugoslavenski nacionalizam, Hrvatska revija, Vinko Nikolić, Krunoslav Draganović, Hrvati na II. vatikanskom koncilu, Zavod sv. Jeronima, Đuro Kokša.*

UVOD

Da je živ, Solinjanin Jozo Kljaković umro bi od sreće 2009. godine. Kako i ne bi, kad je vjerojatno jedini slikar u Hrvatskoj, a i šire, o čijem su životu i radu u jednoj godini snimljena dva dokumentarna filma, i kojemu su u čast, gotovo istovremeno, otvorene tri izložbe, popraćene prigodnim plakatom i dvama katalogima. Zaista, radi se o nesvakidašnjim događajima, zbog čega bi se opravdano moglo zaključiti da Hrvatska ne zaboravlja svoje velikane i da im odaje dužno priznanje. No, ako se zaore malo u dubinu, otkriva se još jedna od brojnih "hrvatskih priča". U ovoj se radi o jednom od najplodonosnijih i najpoznatijih slikara u Hrvatskoj, koji je nakon prisilnog odlaska iz domovine u proljeće 1943. teško živio u emigraciji, boreći se dva i pol desetljeća sa zdravstvenim i financijskim poteškoćama. Od spomenute godine, pa sve do početka demokratskih promjena o njemu se u Hrvatskoj, osim u emigrantskoj literaturi, unatoč činjenici da je stvorio vrlo plodan i raznolik likovni i literarni opus, uglavnom šutilo ili samo šaputalo. Štoviše, često i krivo optuživalo.

Glavni izvor za ovaj rad su članci objavljeni u raznim publikacijama, jedna Kljakovićeva objavljena i jedna neobjavljena knjiga, izdanja *Hrvatske revije*, kao i obilna, tek djelomično proučena korespondencija, koja je prema dosadašnjim saznanjima najobimnija u arhivu Hrvatskoga papinskog zavoda sv. Jeronima u Rimu, u kojem je Kljaković boravio i radio nekoliko godina.¹

1. PLODONOSNI RAD JOZE KLJAKOVIĆA

Jozo Kljaković rođen je u Solinu 10. ožujka 1889. godine.² Osnovnu i srednju školu pohađao je u Solinu i Splitu. Studirao je

¹ Zahvaljujem svima koji su mi dali na uvid korespondenciju i razne materijale u preslicima, na osobit način rektoru Zavoda sv. Jeronima dr. Juri Bogdanu, što mi je omogućio proučavanje Kljakovićeve ostavštine, koja se čuva u Zavodu.

² Navodim neke važnije radove za proučavanje života i rada J. Kljakovića: J. Kljaković, *U suvremenoj kaosu*, Buenos Aires, 1952.; J. Crnobori, *Slikar o*

na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, zatim u Pragu, Rimu, Ženevi i Parizu. Od 1912. do početka I. svjetskog rata radio je kao učitelj slikanja u Zaječaru i Negotinu. Od 1921. pa do svibnja 1943. bio je profesor na zagrebačkoj Akademiji likovnih umjetnosti. Hrvatsku je napustio u svibnju 1943., nakon što je krajem veljače 1942. pušten iz ustaškog zatvora. Izvan Hrvatske, u Rimu i Buenos Airesu, živio je dvadeset i pet godina, u Rimu u dva navrata šesnaest, a u Buenos Airesu devet godina. U Hrvatskom papinskom zavodu sv. Jeronima u Rimu boravio je od 22. svibnja 1943. do 26. studenoga 1947. godine. U Buenos Aires je doplovio 24. prosinca 1947., gdje je ostao do sredine travnja 1956., kada se vratio u Rim, ali ovaj put nije boravio u Zavodu sv. Jeronima. U Hrvatsku, u Zagreb, vratio se u proljeće 1968. godine, na pragu osamdesete i gotovo slijep, te je u svojem domu proživio jednu i pol godinu. Umro je u bolnici *Dr. Josip Kajfeš*, 1. listopada 1969. godine. Pokopan je u petak 3. listopada na groblju Mirogoj. Dva tjedna prije smrti, 17. rujna 1969. godine potpisao je Ugovor kojim je svoju imovinu darovao Gradu Zagrebu, to jest hrvatskom narodu.

Kljaković je poznat kao pisac članaka, eseja, polemika³ i memoara,⁴ kao ilustrator i karikaturist,⁵ slikar,⁶ fresko slikar⁷ i

slikaru - *Crnobori o Kljakoviću: dojmovi i uspomene hrvatskog slikara Josipa Crnoborija o prof. Jozi Kljakoviću*, u: *Hrvatska revija* (dalje HR), XV (1965) 1-2, 90-96; B. Donat, *Slikar Jozo Kljaković u ulozi romanopisca*, u: *Republika*, LII (1996) 3-4, 172-189; *Jozo Kljaković - Retrospektiva 1889.-1968.*, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2009. (Katalog izložbe, 26. XI. 2009. - 24. I. 2010.).

³ Napisaio je više od 60 članaka, eseja i polemika.

⁴ Objavio je dvije memoarske knjige. Prva, *U suvremenom kaosu*, je izašla u Buenos Airesu, 1952., a druga, *Krvavi val*, u Rimu, 1961. godine. Dvije knjige su ostale u rukopisu. De Chirico je u Rimu, 1947. godine objavio knjigu reprodukcija Kljakovićevih najpoznatijih djela. Drugu knjigu reprodukcija objavio je Kljaković u Argentini, 1956. godine.

⁵ F. Dulibić, *Crteži, ilustracije, plakati i karikature Joze Kljakovića*, u: *Jozo Kljaković - Retrospektiva 1889.-1968.*, Zagreb, 2009., 45-52.

⁶ Kljaković je izlagao na više od 70 izložba u domovini i inozemstvu. Vidi P. Senjanović, *Kronologija izložbi Joze Kljakovića*, u: *Jozo Kljaković - Retrospektiva 1889.-1968.*, Zagreb, 2009., 188-192.

⁷ Kljaković se smatra najboljim majstorom fresko-slikarstva u Hrvatskoj. Izveo je ciklus fresaka u crkvi sv. Marka u Zagrebu, u župnoj crkvi u Vranjicu, i u spomen-crkvi Naše Gospe u Biskupiji kod Knina. O freskama u Sv. Marku, vidi: *Crkva sv. Marka u Zagrebu i njezin okoliš*, Zagreb, 1981., 70-85, 93-98, 130-135. O freskama u Vranjicu, vidi: A. Braškić, *Kljakovićeve freske u Vranjicu*, u: *Novo doba*, Split, 21. XI. 1928., br. 296, 2, 7. O freskama u Biskupiji vidi: J. Kljaković, *Spomen crkva u Biskupiji*, u: *Hrvatski glas*, XXX, br. 42, Winnipeg, 27. X. 1958., 1-2.

autor triju mozaika, koje je načinio na sjevernom pročelju zgrade Zavoda sv. Jeronima u Rimu.⁸

2. OD JUGOSLAVENSKOG NACIONALISTA DO OSVIJEŠTENOG HRVATA

O razdoblju Kljakovićevog života od 1910. godine, kada je prihvatio ideju jugoslavenskog nacionalizma, do 1917., kada je zauvijek napustio Srbiju, a nakon toga i ideju o spasonosnom jugoslavenskom projektu, ne postoji ni jedan znanstveni rad. O "jugoslavenskom razdoblju" njegovog života pisano je u nekoliko novinskih članaka. Najviše podataka nalazi se u Kljakovićevoj knjizi *U suvremenom kaosu*, objavljenoj u Buenos Airesu, 1952. godine, te u njegovoj neobjavljenoj knjizi, u kojoj je nadopunio neka svoja sjećanja iz prve knjige. To je sve što mi je poznato.

Slijedeći navedene izvore, može se sasvim solidno rekonstruirati spomenuto razdoblje Kljakovićeva života, kao i motivi koji su ga odveli prema jugoslavenstvu, njegov boravak, te javni i konspirativni rad u Srbiji, zatim odricanje od jugoslavenske ideje, razlaz sa srpskim političarima koji su provodili velikosrpske ideje, i na kraju traženje novog rješenja hrvatskog pitanja.

Sve je započelo u Zagrebu 1910. godine, kada je upoznao brojne umjetnike u prigodi izložbe *Nejunačkom vremenu uprkos*.⁹ Među njima je bio i Ivan Meštrović, koji je bitno utjecao na njegovo prihvaćanje ideje o jugoslavenskom ujedinjenju. Meštrović je već 1911. godine povukao skupinu umjetnika, a među njima i Kljakovića, te su na Međunarodnoj izložbi u Rimu izlagali u srpskom, a ne u austrijskom i ugarskom paviljonu.¹⁰ O motivima koji su ih potaknuli

⁸ Svetojeronimski mozaici spadaju u njegove najznačajnije radove. Središnji mozaik *Krist - Knez mira*, postavljen je 31. listopada 1944., a dva pokrajna, *Pokrštenje Hrvata* i *Krunjenje Zvonimira*, po svoj prilici, krajem 1961. O nastajanju mozaika, pisao sam u tri navrata, nadopunjujući ih novim rezultatima istraživanja. Vidi: *Umjetnička ostvarenja Joze Kljakovića u Zavodu sv. Jeronima*, u: Zbornik u prigodi stoljetnice Papinskog Hrvatskog zavoda sv. Jeronima, Rim, 2001., 754-767; *Život i rad Joze Kljakovića izvan Hrvatske (1943.-1968.)*, u: *Tusculum*, 1 (2008), 196; *Okvir za biografiju Joze Kljakovića (Solin, 10. III. 1889. - Zagreb, 1. X. 1968.)*, u: *Jozo Kljaković - Retrospektiva 1889.-1968.*, Zagreb, 2009., 179-183.

⁹ P. Senjanović, *Kronologija izložbi Joze Kljakovića*, u: *Jozo Kljaković - Retrospektiva 1889.-1968.*, Zagreb, 2009., 188. Bila je to prva izložba na kojoj je Kljaković sudjelovao.

¹⁰ Usp. *Isto*, 188.

na taj čin, Kljaković je posvjedočio u knjizi *U svremenom kaosu*, u kojoj se prisjeća razgovora s dr. Milanom Amrušom, nekadašnjim zagrebačkim gradonačelnikom i predstojnikom za bogoštovlje i nastavu. Dr. Amruš ih je odvrćao od nakane da izlažu u Rimu u srpskom paviljonu, naglasivši da Hrvati ne spadaju na Balkan. Prema Kljakoviću, umjetnici nisu htjeli izlagati u austrijskom i ugarskom, ali su tražili da se sagradi hrvatski paviljon u kojem bi izlagali. Kako se to nije dogodilo, izlagali su u srpskom.¹¹

Kljaković se nakon boravka u Italiji vratio u Zagreb, vjerojatno u svibnju 1911. godine. U to doba već je poznavao srpsku političku i vojnu elitu, što je bitno odredilo nekoliko njegovih narednih godina života. Otišao je u Beograd, vjerojatno početkom ljeta 1911. godine. Postao je član Narodne obrane, a potom je poslan u Niš, gdje je pod tajnim imenom Petar Božović, učitelj iz Čačka, završio pirotehnički tečaj.¹² Što je sve radio od sredine 1911. pa do kraja I. svjetskog rata 1918. godine, može se provjeriti u njegovim memoarima.¹³

Navodim nekoliko situacija koje su utjecale na Kljakovićevo odbacivanje ideje o jugoslavenskom jedinstvu. Već na prvom zadatku pri postavljanju zasjede ljudima koji su znali nasilno upadati i pljačkati vojarnu, Kljaković se pitao o smislu posla koji čini.¹⁴ Kada je vidio kako su vojnici ubili jednog zarobljenika, dugo je razmišljao o samom činu.¹⁵ U spomenutom kontekstu važno je navesti i mišljenje Frane Supila o Srbima, koje mu je priopćio u Rijeci, 1912. ili 1913. godine.¹⁶ Kad je Kljaković shvatio složenost

¹¹ *U svremenom kaosu*, 36-39.

¹² Usp. *Isto*, 48-49: "U Beogradu, major Vasić upoznao me je s velikim brojem njihovih vodećih ljudi. Među mnogima bili su: general Boža Janković, prof. Boža Marković, pukovnik D. Dimitrijević-Apis i drugi. Svi su s oduševljenjem govorili o jugoslavenstvu i o njihovoj zavjetnoj misli, da oslobode sve južne Slavene od tuđinskoga jarma."

¹³ Usp. *Isto*, 48-102.

¹⁴ Usp. *Isto*, 49: "Sam u noći, u zasjedi na ljude, u strahu od tuđe zemlje i pomalo u strahu i od svojih drugova; u bojazni, da će me zaboraviti i ostaviti ovdje u Turskoj, razmišljao sam, da li ima smisla sve ovo što ja radim. Jasni odgovor nisam našao."

¹⁵ Usp. *Isto*, 50-51: "Noću nisam mogao spavati i razmišljao sam o onome današnjem događaju. Razmišljao sam, zašto je ovaj mladić danas ubijen i zašto su ga ovi, koji spavaju oko mene ubili. (...) Ovaj način, kojim su oni danas ovo ubijstvo izveli, nije, po mojem mišljenju, bio potrebit ni njihovoj zemlji ni njihovom narodu."

¹⁶ Usp. *Isto*, 59: "Oni su strašni šovinisti. Ja nisam protiv ujedinjenja, ali ne pod svaku cijenu. Ja sam za jednu konfederaciju južno-slavensku. Mi ne možemo, a ne mogu ni Srbi, naše historije preko noći izbrisati. Ne možemo naše oprečnosti

političkih igara srpskog političkog i vojnog vrha, napustio je projekt jugoslavenstva i okrenuo novu stranicu života. U jeku Prvoga svjetskog rata pobjegao je iz Srbije, stigao do Francuske i Švicarske, gdje je ostao sve do 1919., kada se vratio u Zagreb, oslobođen od ideje o jugoslavenskom ujedinjenju.

2.1. *Kljaković Srbin, pravoslavac, mason i koljač hrvatskog naroda*

Uoči zagrebačkih izložaba otvorenih u čast Kljakoviću krajem studenoga 2009. godine, izvjesni Zoran Božić, sâm, ili po nečijoj narudžbi počastio je čitatelje zadarskoga *Hrvatskog lista* klevetničkim tekstom u kojem se usilno potrudio satanizirati Kljakovićev život i rad.¹⁷ Na objavu teksta navelo ga je prikazivanje na Hrvatskoj radioteleviziji dokumentarnog filma Milke Barišić o Kljakovićevu životu i radu. Božić je dokumentarni film ocijenio kao "TV-pamflet o slikaru čiji je životopis do te mjere nepotpun i iskrivljen, da gledatelj uopće nema uvid u osnovne odrednice umjetnikova života, njihov međusobni odnos i uzročno-posljedičnu vezu tobožnjeg stradanja."¹⁸

Božićev članak otvorio je polemiku u koju se uključio Ivan Mužić, poznati istraživač masonstva. Određeni doprinos polemici dao sam i ja s dva teksta. Smatram da ne bi bilo primjereno ponavljati navedene polemike, koje, uostalom, svaki čitatelj može pronaći u tiskovinama. Ipak, za one koji žele čuti istinu, a da bi im se uštedjelo dragocjeno vrijeme, navodim ih ukratko.

Teško je posložiti sve Božićeve tvrdnje o Kljakoviću u prvom članku, nanizane, doslovno, bez ijednoga priloženog dokaza. Izdvajam samo one najteže, koje nisu ništa drugo nego bezočne optužbe. Božić je proglasio Kljakovića Srbinom, pravoslavcem,

ni političke ni kulturne silom spojiti, niti našu tradiciju ni individualnost za volju njihova šovinizma žrtvovati."

¹⁷ Z. Božić, *Jozu Kljakovića, zakletog četnika i 'crnorukca' HTV je iz krvnika hrvatskog naroda pretvorio u nedužnu žrtvu*, u: *Hrvatski list*, 19. XI. 2009., 40-45.

¹⁸ Usp. *Isto*, 40.

četnikom,¹⁹ masonom²⁰ i špijunom.²¹ Nadalje, on ga je nazvao pljačkašem i silovateljem,²² te sudionikom u pokolju 5800 Hrvata i nekoliko susjednih naroda, Mađara, Nijemaca, Albanaca i Makedonaca. Božić, čak, spomenuti pokolj naziva “Kljakovićevim srijemskim pogromom”.²³

Na Božićev tekst, točnije njegovu tvrdnju o pripadnosti Kljakovića masonima, u istoj tiskovini reagirao je Ivan Mužić, ustvrdivši da se ime J. Kljakovića ne nalazi ni u jednom “masonskom” popisu. To što

¹⁹ Usp. *Isto*, 41: “...Kljaković se po kratkom postupku samopreobrazio u krajiškog Srbina i prekrstio u pravoslavlje. Da ne bi bilo nikakve sumnje u njegovu novu nacionalnu pripadnost, svome je izvornome južnohrvatskom imenu Jozo, dao srpski prizvuk i postao Joza. Potom se u Beogradu učlanio u četničko bratstvo zvano ‘Narodna obrana’, u čije su redove primani isključivo Srbi.”

²⁰ Usp. *Isto*, 42, 44: “U Beogradu je ubrzo primljen u ustanovu ‘Ujedinjenje ili smrt’, a nešto kasnije zaređen je u slobodnozidarsku ložu ‘Ujedinjenje’. (...) Razdoblje između dvaju ratova proveo je kao profesor Akademije umjetnosti u Zagrebu i zauzeti član slobodnozidarskih loža ‘Perun’, ‘Neptun’ i ‘Bošković’. Sadržaj rada tadašnje masonerije bio je izrazito protuhrvatski.”

²¹ Usp. *Isto*, 42, 44-45. Kako tvrdi Božić, Kljaković je ‘prvu uhodarsku zadaću’ odradio u Zagrebu, u proljeće 1912. godine, sudjelujući neizravno u atentatu na hrvatskog bana Slavka Cuvaja. Na drugome mjestu tvrdi da je bio pripadnik tajne obavještajne organizacije *Crna ruka*, član organizacije *Ujedinjenje ili smrt*, uhoda srpske vojne obavještajne službe i suradnik britanske obavještajne službe. Posljednji, po Božiću, ‘tajni zadatak’ Kljaković je obavio u Zagrebu neposredno nakon povratka iz emigracije, kada je Udbi prije smrti “izdiktirao jedan od najcjelovitijih iskaza o tzv. ‘ustaškoj’ emigraciji u Argentini i Italiji, s potankim osvrtom na hrvatsku katoličku crkvu”. Prema Božiću, ‘Kljakovićev elaborat’ uvelike je pomogao Vladimiru Bakariću u razračunavanju s klasnim neprijateljima, ustaškom emigracijom i Katoličkom crkvom u Hrvatskoj.

²² Usp. *Isto*, 43. Prema Božićevim tvrdnjama, Kljaković je u Sotinu kod Vukovara opljačkao umjetnička djela slikarice Marianne Mücke, zbog čega su 1940. godine nasljednici prava protiv njega podnijeli policijsku prijavu. Osim što je počinio krađu, eksplozivom je razorio katoličku crkvu i sudjelovao u silovanju slikaričine dvorkinje. Nakon silovanja, prema riječima Božića, slikarica je prepoznala Kljakovića i prorekla mu lutanje poput “vječnog Žida”. Štoviše, tvrdi da je slikarica o svemu ostavila pisano svjedočanstvo.

²³ Usp. *Isto*, 41-43: “Dio izobrazbe obavio je u ‘tajnoj četničkoj školi’ za prečanske Srbe u Prokuplju gdje su ga podučavali u tehnikama klanja i silovanja. (...) Tijekom ‘graničarske prakse’ na jugu Srbije sudjelovao je u pljačkama, palež, brutalnim silovanjima i nezakonitom ubijanju ljudi, nakon čega je promaknut u čin poručnika srpske vojne obavještajne službe. (...) Početak I. svjetskog rata Kljaković pod konspirativnim imenom Petar Božović s činom satnika dočekao je s Timočkom divizijom u Srijemu. Nasilja koja je srpska vojska počinila nad hrvatskim narodom u Srijemu 1914., podudarna su Srebreničkom pokolju iz 1995. i u svemu odgovaraju današnjoj definiciji genocida.”

su istraživači njegovo ime stavljali na popis, nije čvrst dokaz da je Kljaković zaista bio mason. Sve dok se ne dokaže drugačije.²⁴

Božić je reagirao, i u svom tekstu naveo nekoliko izvora kojima se trudio dokazati svoje tvrdnje. On se tako u tekstu poziva na riječi koje su mu u osobnim susretima izrekli srpski kraljević Đorđe Karađorđević, srpski pravnik Dušan Simić, kolega i susjed Stjepan Vidaković te zet Ante Pavelića Srećko Pšeničnik. Od pisanih izvora navodi djelo srpskog povjesničara Zorana Nenezića *Masoni u Jugoslaviji* iz 1984., i knjigu *Jasenovac* novinara Đorđa Miliše iz 1945. godine. Poziva se Božić i na zapisnik saslušanja Kljakovića kao osumnjičenika u slučaju Dragutina Dimitrijevića Apisa, koji se, kako on tvrdi, potpisan od Kljakovića ćirilicom nalazi u arhivu Ministarstva inostranih dela Kraljevine Srbije. Nadalje, Božić naznačuje i postojanje dvaju pisama, koja su Kljaković i Meštrović uputili poglavniku Paveliću i ministru unutrašnjih poslova Andriji Artukoviću radi oslobađanja iz tamnice. U jednom od pisama umjetnici su, kako tvrdi Božić, priznali svoju 'slobodnozidarsku i jugoslavensku zabludu. Pisma je Božiću, kako sam navodi, u Zagrebu pokazao Pavelićev zet Pšeničnik.²⁵

Polemika je nastavljena u zagrebačkom tjedniku *Hrvatsko slovo*. Najprije je objavljena Mužićeva reakcija u dva nastavka,²⁶ potom Božićeva u četiri nastavka,²⁷ a sve je završilo Mužićevim tekstom, također u dva nastavka.²⁸ Na Božićeve tekstove osvrtno sam se i ja u mjesečniku *Solinska kronika* i zagrebačkom magazinu *Made in*.²⁹

Ukratko, Mužić je u svojim tekstovima ponovio prije izrečenu tvrdnju kako ne isključuje mogućnost da je Kljaković bio pripadnik

²⁴ I. Mužić, *Nije dokazano da je Jozo Kljaković bio mason*, u: Hrvatski list, 26. XI. 2009., 9.

²⁵ Z. Božić, *Mnogo je dokaza da je Kljaković bio mason*, u: Hrvatski list, 10. XII. 2009., 7-9.

²⁶ *Nepotkrijepljene tvrdnje o Kljakovićevoj pripadnosti masonima, I*, u: Hrvatsko slovo, XVI, br. 768., 8. I. 2010., 14-15; *Nepotkrijepljene tvrdnje o Kljakovićevoj pripadnosti masonima, II*, u: Hrvatsko slovo, XVI, br. 769., 15. I. 2010., 14-15.

²⁷ *Istina o Kljakovićevu moralnom liku i djelu, I*, u: Hrvatsko slovo, XVI, br. 770., 22. I. 2010., 14-15; *Istina o Kljakovićevu moralnom liku i djelu, II*, u: Hrvatsko slovo, XVI, br. 771., 29. I. 2010., 14-15; *Istina o Kljakovićevu moralnom liku i djelu, III*, u: Hrvatsko slovo, XVI, br. 772., 5. II. 2010., 14-15; *Istina o Kljakovićevu moralnom liku i djelu, IV*, u: Hrvatsko slovo, XVI, br. 773., 12. II. 2010., 14-15.

²⁸ *Poruka Jozi Kljakoviću, I*, u: Hrvatsko slovo, XVI, br. 774., 19. II. 2010., 14, 28; *Poruka Jozi Kljakoviću, II*, u: Hrvatsko slovo, XVI, br. 775., 26. II. 2010., 14.

²⁹ *Don Frane Bulić i Jozo Kljaković*, u: *Solinska kronika*, br. 183, 15. XII. 2009., 18-19; *Jozo Kljaković u vrtlozima neistovremenosti*, u: *Made in*, III (2010), br. 20, 124-129.

neke od slobodnozidarskih loža, ali “da do danas ne postoji nijedan dokaz da je on to stvarno bio”. Potom se kritički osvrnuo na Božićeve tvrdnje i izvore koje je naveo u tekstovima. Pozvao je Božića da umjesto konfabuliranja i korištenja usmene predaje podastre konkretne dokaze. U protivnom, polemika je zaključena.

O Božićevim tekstovima nemam namjeru trošiti riječi, osim napomenuti da su vrlo zanimljive njegove konstrukcije o Mužić-Dukićevoj “partijskoj direktivi” pri interpretaciji Kljakovićevega života. Odgovorno tvrdim da su tekstovi o Kljakoviću koje su Mužić i Dukić pisali, nastajali neovisno. Štoviše, kada sam dovršio tekst za *Solinsku kroniku*, g. Mužića nisam osobno ni poznavao. Proučivši sve navedene tekstove, mogu samo reći da su mi uvjerljiviji dokazi o Kljakovićevoj nepripadnosti masonima, dok se drugačije ne dokaže.

2.2. Ispravci krivotvorina

Božić se svojim tekstovima ponudio javnosti kao najmjerodavniji poznavatelj Kljakovićevega boravka u Kraljevini Srbiji. Njegove tvrdnje bile bi vrijedne pažnje kada bi on predočio i pokoji izvor, a ne isključivo usmenu predaju i poslijeratnu srpsku “historiografsku” literaturu. Koliko ozbiljan može biti izvor koji Božić navodi pod imenom “čili beogradski starčić”? Bilo kako bilo, osjećam dužnost predočiti javnosti istinu o Kljakoviću do koje sam došao dugogodišnjim istraživanjem.

Božić je potpuno krivo protumačio Kljakovićeve nepodobštine iz škole, provociranje profesora u splitskoj gimnaziji i krađu kaputa upravitelju gimnazije kao razlog za izbacivanje iz svih škola u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Zanimljivo je da je Božić navedene Kljakovićeve “grijehe” preuzeo od samog Kljakovića iz knjige *U suvremenom kaosu*, samo ih je protumačio na sebi svojstven način.³⁰ Međutim, kako stoji *U suvremenom kaosu*, pravi razlog Kljakovićevega izbacivanja iz škola nije ono što navodi Božić, nego maškarada koju je Kljaković organizirao s namjerom izrugivanja austrijskih vlasti u vezi s gradnjom nove zgrade splitske realke.³¹

Osobitu pažnju Božić je posvetio Kljakovićevom “nekažnjenom silovanju” jedne splitske djevojke.³² O svom odnosu s dvije-tri

³⁰ Z. Božić, *Istina o Kljakovićevu moralnom liku i djelu, I*, u: Hrvatsko slovo, XVI, br. 770., 22. I. 2010., 14-15.

³¹ *U suvremenom kaosu*, 21-24.

³² Z. Božić, *Istina o Kljakovićevu moralnom liku i djelu, I*, u: Hrvatsko slovo, XVI, br. 770., 22. I. 2010., 15.

godine starijom kćerkom jedinicom jednog splitskog učitelja, kod kojega je kao gimnazijalac boravio, Kljaković je ostavio pisano svjedočanstvo, koje Božić sigurno nije vidio. Iz tog teksta sasvim je očito da je spomenuta djevojka s Jozom zatrudnjela kada je on bio u šestom razredu gimnazije. On nije pristao na ženidbu, unatoč pritiscima roditelja s obadje strane. Jozo u tekstu ne navodi je li dijete rođeno, ali kada je doznao da se djevojka udala, osjetio je olakšanje.

“Vrlo opipljiv dokaz” Kljakovićevog antihrvatstva Božić je vidio u tome što je netko od Solinjana u dva navrata srušio spomenike Kljakoviću, koje je Grad Solin postavio uz rijeku Jadro. Štoviše, “obilježavajući 120. godišnjicu slikareva rođenja, Solinjani su uzastopno dva brončana odljevka Kljakovićeve glave odrezali i bacili na otpad, a po srušenom postolju i natpisu s njegovim imenom kolektivno defecirali. Kakvo li to zlo i danas izbija iz srušenog spomenika, da solinski branitelji Domovinskog rata preko Kljakovićevog imena pišu ‘zatro ti se svaki trag’”.³³ Ispravljam i ovu “božićevsku” krivotvorinu. Prvo, spomenik nije “javno srušen”, nego pod okriljem noći; drugo, glave nisu bačene na otpad, već u obližnju rijeku (obadje strane su pronađene), i treće, zašto Božić upleće branitelje Domovinskog rata u pisanje grafita, što ga, usput rečeno, nisam uspio vidjeti neposredno nakon vandalskog čina na srušenom postolju.

Božić je obmanuo javnost i tvrdnjom da je Kljaković pokopan po rimokatoličkom obredu. To ne odgovara istini. Komunistička vlast zabranila je crkveni sprovod, na kojem svećenik nije sudjelovao službeno, osim nekih svećenika koji su ga došli ispratiti u vječni počinak. Prema podatku iz jednog od filmova o Kljakoviću iz 2009., jedan od svećenika bio je Franjo Kuharić.

2.3. Površne podvale Miljenka Jergovića

Nakon otvaranja zagrebačkih izložaba u Klovićevim dvorima i Memorijalnoj zbirci Joze Kljakovića, Miljenko Jergović je u zagrebačkom *Jutarnjem listu* objavio tekst u kojem je dao uglavnom pozitivan sud o Kljakoviću. No, istovremeno je javnosti podvalio i nekoliko netočnosti i tvrdnji koje nije objektivno potkrijepio dokazima niti to može. Uspoređujući kataloge koji prate izložbe, on je ustvrdio: “Autori onoga manjeg i ljepšeg, ‘Bojiš li se sinko

³³ Z. Božić, *Jozu Kljakovića, zakletog četnika i ‘crnorukca’ HTV je iz krunika hrvatskog naroda pretvorio u nedužnu žrtvu*, u: Hrvatski list, 19. XI. 2009., 40.

ikog?', to su učinili na pošten način, ne prešućujući činjenice iz Kljakovićeve biografije i ne pokušavajući njega mrtvog prepravljati po ideološkoj i duhovnoj mjeri vremena u kojem živimo."³⁴

Budući da je u većem Katalogu, onom od Klovićevih dvora, koji je za Jergovića "manje lijep", pet autora objavilo tekstove, bilo bi građanski i pristojno da je Jergović imenovao one koje proziva da "po ideološkoj i duhovnoj mjeri vremena", gotovo po filoustaškom ključu, krivotvore Kljakovićevu biografiju. Budući da sam autor teksta u Katalogu,³⁵ dužan sam javnosti iznijeti istinu, koja se, uostalom, nalazi u samom radu i sada je ukratko ponavljam.

O Kljakovićevom odnosu prema ustašama i komunistima, napisao sam isključivo ono što sam pronašao u izvorima i literaturi, i nisam ništa prešutio, najmanje svima već poznato zatvaranje Kljakovića po naredbi ustaškog poglavnika Ante Pavelića. Štoviše, u Katalogu, kao i u svom prethodnom radu,³⁶ prvi sam objavio podatke koje sam izvukao iz nekoliko Kljakovićevih pisama, a u kojima on izravno napada Pavelića i "ustaške zablude". Iste misli o Paveliću i ustašama Kljaković je objavio u emigrantskim tiskovinama.

Vjerojatno zbog svega navedenog, Jergović je plasirao čitateljstvu tezu da je Kljaković napustio Hrvatsku pred ustašama, a u nju se vratio pod komunistima. Iz njegove intonacije moglo bi se zaključiti da je Kljaković pobjegao iz "ustaške tame", a vratio se u "komunističko svjetlo". Ako je to istina, onda bi od Jergovića bilo korektno da javnosti odgovori na nekoliko pitanja. Je li Kljaković otišao u emigraciju iz pustolovnih razloga? Zbog čega se nakon rata nije vratio u Hrvatsku? Zbog čega je u emigraciji pisao brojne tekstove protiv Ante Pavelića i Josipa Broza Tita i njihovih režima? To je ipak emigrantska literatura, do koje se teže dolazi? Zbog čega je, pak, Kljaković čekao dvadeset i pet godina da se vrati u "jugoslavenski socijalistički raj"? I na kraju, zbog čega je Kljakovićev povratak u Hrvatsku medijski skoro prešućen, te zbog čega je nakon smrti četrdeset godina gotovo sustavno zanemarivan? Ima tu hrvatske nebrige, ali to očito nije jedini razlog.

³⁴ M. Jergović, *Ne bojim se čaće nikoga doli Boga jedinoga*, u: Jutarnji list, 5. XII. 2009., 39.

³⁵ J. Dukić, *Okvir za biografiju Joze Kljakovića (Solin, 10. III. 1889. - Zagreb, 1. X. 1968.)*, u: Jozo Kljaković - Retrospektiva 1889.-1968., Zagreb, 2009., 173-183.

³⁶ J. Dukić, *Život i rad Joze Kljakovića izvan Hrvatske (1943.-1968.)*, u: Tusculum, 1 (2008), 181-198; *Okvir za biografiju Joze Kljakovića (Solin, 10. III. 1889. - Zagreb, 1. X. 1968.)*, u: Jozo Kljaković - Retrospektiva 1889.-1968., Zagreb, 2009., 182, bilj. 100.

Ponavljam ukratko, Kljaković je Hrvatsku napustio pod pritiskom Ante Pavelića. Zbog tekstova o Paveliću i Titu bio je kao emigrant oštro napadan. U Hrvatsku se nije osudio vratiti zbog osvete komunista.³⁷ Bio je Kljaković trn u oku pristašama "i crne i crvene ideologije". To je jedini razlog zbog čega se on tek u podmakloj dobi, gotovo slijep, vratio u Hrvatsku, u proljeće 1968. godine. Došao je u domovinu umrijeti.³⁸

Po svemu sudeći, Jergović i Božić nisu pažljivo pročitali tekstove, ili su to učinili samo dijagonalno. Da su ih valjano proučili, bilo bi im jasno da nema nikakvih prepravki u tekstovima "po ideološkoj i duhovnoj mjeri vremena u kojem živimo". Ili ipak ima, ali se nalaze u nekim drugim tekstovima.

3. KONTROVERZNI ČLANAK HRVATI NA II. VATIKANSKOM KONCILU

U *Hrvatskoj reviji* 1963. godine objavljen je poduži članak naslovljen *Hrvati na II. vatikanskom koncilu*. Članak je objavljen pod pseudonimom *Vigilantibus iura*.³⁹ Prema riječima glavnog urednika časopisa Vinka Nikolića, razlog skrivanju imenâ autorâ koji su sudjelovali u njegovoj pripravi jest strah od negativne reakcije jugoslavenskih vlasti.⁴⁰ Nakon objave članka krenula je žestoka polemika, iz koje se jasno zrcale poslijeratni crkveno-politički odnosi u domovini i inozemstvu u vrijeme održavanja II. vatikanskog sabora.

³⁷ APHZSJ, Ostavština J. Kljakovića, Pisma I, *Pismo Joze Kljakovića Jozi Poduji*, bez datuma. Kljaković u pismu ponajboljem prijatelju Poduji piše: "Pitao sam ga (I. Meštrovića, o. a.), bi li on mogao, po duši, uzeti odgovornost, za ono što bi se moglo dogoditi meni, kada bi se vratio u domovinu, poslije mojih napisa 'Zašto me biješ', 'Ljudima dobre volje' i pisama Krnjeviću koja su njemu poznata."

³⁸ O okolnostima Kljakovićevog povratka prvi je pisao Milan Ivanišević. Vidi: *Augustinčićev utjecaj na povratak Joze Kljakovića iz progonstva*, u: Anali Galerije Antuna Augustinčića, 15 (1995) [2001], 63-71.

³⁹ HR, XIII (1963) 2, 133-176. Članak je objavljen i kao poseban otisak.

⁴⁰ *Napomena uredništva: Hrvati na II. vatikanskom koncilu*, u: HR, XIII (1963) 2, 287-288: "Naša je tradicija iz načelnih razloga donositi članke i sve ostale sastavke s punim potpisom pisca. U ovom slučaju činimo iznimku iz brojnih i važnih razloga. Članak je stvarno sastavljen iz gradiva, koje je sugerirano i redigirano na nekoliko područja. (...) Suborce pod komunistima ne smijemo izložiti još većem bijesu jugoslovenskih vlasti. Suradnici iz slobodne Evrope imaju u crvenoj Jugoslaviji rodbinu, koja je već prinijela brojne žrtve na oltar naroda i domovine."

Prije predstavljanja članka i polemika, evo nekoliko podataka koji potvrđuju plodnu suradnju Kljakovića i uredništva *Hrvatske revije* od 1951. pa do njihovog razlaza 1964. godine. Te godine u časopisu je objavljen posljednji Kljakovićevev članak.

3.1. Suradnja Joze Kljakovića i *Hrvatske revije* (1951.-1964.)

Uredništvo *Hrvatske revije* je promoviralo često Kljakovićeve knjige, reproduciralo njegova djela, objavilo tekstove raznih autora o Kljakoviću, kao i nekoliko Kljakovićevevih članaka.

Prvu knjigu, *U suvremenom kaosu*, objavljenu u Buenos Airesu 1952. godine, uredništvo *Hrvatske revije* najavilo je prije samog izlaska,⁴¹ a nakon toga i promoviralo u više svojih izdanja,⁴² potičući čitateljstvo da je kupi. Drugu knjigu, *Krvavi val*, objavljenu u Rimu 1961. godine, manje se promoviralo, što je razumljivo jer je 1963. godine započeo sukob Kljakovića i uredništva časopisa. Kratak prikaz knjige objavljen je 1962. godine,⁴³ potom su u 1963. godini uslijedile tri promidžbe,⁴⁴ te osvrt na knjigu Milana Rakovca.⁴⁵

U razdoblju od 1951. do 1964. godine uredništvo *Hrvatske revije* je više puta reproduciralo nekoliko važnijih Kljakovićevevih umjetničkih djela. Tako se u časopisu može vidjeti jedna Kljakovićeveva fotografija i tri autoportreta,⁴⁶ te crtež Kljakovića od Pere Marune.⁴⁷ Kljakovićevev crtež *Krist tjera trgovce iz hrama* nalazi se na početku teksta *Vigilantibus iura odgovaraju svojim kriticima*.⁴⁸

⁴¹ V. Nikolić, *Joza Kljaković izdaje uspomene*, u: HR, II (1952) 2, 187-188.

⁴² Jednom je promovirana u 1952. godini (HR, II (1952) 4, poslije 430 stranice), tri puta 1953. (HR, III (1953) 2, 259; HR, III (1953) 3, 338; HR, III (1953) 4, 501), dva puta 1954. (HR, IV (1954) 2, unutrašnja strana korice; HR, IV (1954) 4, 379), jedanput 1956. (HR, VI (1956) 1-2, 159), a jedanput 1961. godine (HR, XI (1961) 1-2, 120). Uz zadnje dvije promidžbe knjige, navodi se i Kljakovićeveva mapa s reprodukcijom umjetničkih djela.

⁴³ Uredništvo, *Joza Kljaković, Krvavi val*, u: HR, XII (1962) 1-2, 117-118.

⁴⁴ HR, XIII (1963) 1, 111; HR, XIII (1963) 2, 250; HR, XIII (1963) 4, 656.

⁴⁵ *Joza Kljaković, Krvavi val, Rim 1961.*, u: HR, XIII (1963) 1, 109-111. M. Rakovac je, zapravo, Vjekoslav Paver.

⁴⁶ Autoportreti se nalaze u: HR, II (1952) 3, 277; HR, V (1955) 4, 467 i HR, X (1960) 4, 384-2. Fotografija Kljakovića se nalazi na str. 508.

⁴⁷ HR, XIX (1969) 4, 507.

⁴⁸ HR, XIV (1964) 2-3, 283-306.

Tiskane su, također, i slike *Ribari*, *Scherzo*,⁴⁹ *Ribari / Čekanje*,⁵⁰ *Slijepi harmonikaš*, *Metamorfoza umjetnika*,⁵¹ *Smrt slikara*,⁵² *Tri generacije*⁵³ i *Ruđer Bošković*.⁵⁴ Slika koja prikazuje fra Dominika Mandića reproducirana je šest puta.⁵⁵

Od slika povijesne tematike ističu se triput reproducirani *Domagojevi strijelci*.⁵⁶ Detalj freske *Zvonimirovo saborovanje* iz crkve sv. Marije u Biskupiji kod Knina nalazi se na naslovnici časopisa iz 1952. godine, zajedno s dvije freske iz crkve sv. Marka u Zagrebu *Splitski sabor 925.* i *Zakletva kralja Zvonimira*.⁵⁷ *Prisega hrvatskoga kralja Dmitra Zvonimira* reproducirana je u *Jubilarnom zborniku* 1975. godine.⁵⁸ U članku Jurja Mađerca *Pedeset godišnjica Zavoda Sv. Jeronima u Rimu* objavljena je skica za središnji mozaik za pročelje Zavoda. Naslov skice je *Pax cristiana - Ugovor Hrvata s papom Agatom (679.) o nenapadanju tuđih zemalja*. Radi se o skici mozaika, koji je nakon postavljanja u listopadu 1944. nazvan *Krist - Knez mira*, što na mozaiku i piše na latinskom jeziku.⁵⁹ Isti mozaik reproduciran je ponovno 1963. godine.⁶⁰

Kljaković je bio cijenjen u kulturnim krugovima emigracije, o čemu svjedoči nekoliko članaka o njegovom životu i radu, koji su objavljeni u *Hrvatskoj reviji*. Milan Rakovac je objavio članak o religioznim temama u umjetnosti I. Meštrovića i J. Kljakovića.⁶¹ Branimir Jelić se u svom radu osvrnuo na Kljakovićev članak o don Frani Buliću,⁶² naglasivši njegovu rodoljubnu stranu.⁶³

⁴⁹ HR, X (1960) 4, 384-1 (*Ribari*); *Scherzo*, 384-3.

⁵⁰ HR, XI (1961) 3, 215.

⁵¹ HR, V (1955) 4, 416-2. Slike se nalaze na istoj stranici.

⁵² HR, V (1955) 4, 391.

⁵³ HR, V (1955) 4, 416-1.

⁵⁴ HR, I (1951) 3, na naslovnici.

⁵⁵ HR, II (1952) 4, 416; HR, III (1953) 2, 206; HR, III (1953) 4, 476; HR, V (1955) 4, 439; HR, VI (1956) 1-2, 130; HR, IX (1959) 4, 383.

⁵⁶ HR, II (1952) 4, 348; HR, IV (1954) 2, 97; HR, XI (1961) 1-2, 4.

⁵⁷ HR, II (1952) 4, *Zvonimirovo saborovanje*, na naslovnici; *Splitski sabor 925.*, 337, *Zakletva kralja Zvonimira*, 369.

⁵⁸ Hrvatska revija. Jubilarni zbornik 1951.-1975., 544-2.

⁵⁹ HR, I (1951) 4, 311.

⁶⁰ HR, XIII (1963) 2, na naslovnici.

⁶¹ M. Rakovac (= Vjekoslav Paver), *Religiozno u umjetnosti Ivana Meštrovića i Jozе Kljakovića*, u: HR, I (1951) 2, 139-141.

⁶² J. Kljaković, *Sjećanje na don Franu Bulića - Povodom dvadesete godišnjice smrti (1846.-1934.)*, u: HR, IV (1954) 3, 227-232.

⁶³ B. Jelić, *Cijenjeni gosp. uredniče*, u: HR, V (1955) 3, 317-318.

Milan Rakovac i Josip Crnobori objavili su 1965. godine dva rada o Kljakoviću.⁶⁴ U povodu Kljakovićeve smrti 1969. godine Vinko Nikolić je napisao nekrolog.⁶⁵ Godinu poslije isti autor je upozorio javnost na nekoliko krivotvorina u domovini u svezi s Kljakovićem.⁶⁶ Ante Kadić je 1982.⁶⁷ i 1989. godine⁶⁸ dao objaviti zanimljive podatke o Kljakovićevoj ličnosti u usporedbi s Ivanom Meštrovićem, te o Kljakovićevom povlačenju kroz Albaniju 1915. godine. J. Crnobori je 1971. godine otkrio svoje uspomene na učitelja Kljakovića,⁶⁹ dok je Jozin sin Krunoslav 1992. godine pisao o okolnostima očeva uhićenja 1941. godine.⁷⁰

U *Hrvatskoj reviji* tiskano je nekoliko članaka J. Kljakovića. Prvi je objavljen 1953., a zadnji 1963. godine. Prvi je izišao u povodu 70. godišnjice života i rada I. Meštrovića.⁷¹ Taj esej je tiskan i u tjedniku *Zajedničar*, o čemu je Vinko Nikolić obavijestio čitatelje *Hrvatske revije*.⁷² Kljaković je svoje sjećanje povodom dvadesete godišnjice smrti don Frane Bulića objavio 1954. godine.⁷³ Rad o splitskim umjetnicima tiskan mu je 1955. godine.⁷⁴ Članci o Alojziju Stepincu i o dva dubrovačka slikara, Vlaha Bukovcu i Celestinu Medoviću, objavljeni su 1960. godine.⁷⁵ *In memoriam* Meštroviću, majstoru i učitelju, Kljaković je dao tiskati 1962.

⁶⁴ M. Rakovac (= Vjekoslav Paver), *Jozo Kljaković. Povodom nedavne 75. godišnjice njegova života*, u: HR, XV (1965) 1-2, 24-32; J. Crnobori, *Slikar o slikaru - Crnobori o Kljakoviću: dojmovi i uspomene hrvatskog slikara Josipa Crnoborija o prof. Jozi Kljakoviću*, u: HR, XV (1965) 1-2, 90-96.

⁶⁵ V. Nikolić, *Smrt hrvatskog slikara Joze Kljakovića*, u: HR, XIX (1969) 4, 507-508.

⁶⁶ V. Nikolić, *Joza Kljaković u pogibelji krivotvorenja*, u: HR, XX (1970) 1, 110-111.

⁶⁷ A. Kadić, *Uz dvadesetu godišnjicu smrti: Meštrovićeve "Uspomene" - nakon 20 godina*, u: HR, XXXII (1982) 2, 250-263. (O Kljakoviću na 253, 254, 258, 259).

⁶⁸ A. Kadić, *Budak i Kljaković o "povlačenju" kroz Albaniju (1915.)*, u: HR, XXXIX (1989) 4, 703-706.

⁶⁹ J. Crnobori, *Uspomeni mojeg učitelja Kljakovića*, u: HR, XXI (1971) 2-3, 244-247.

⁷⁰ K. Kljaković, *Uhićenje slikara Joze Kljakovića za vrijeme NDH, godine 1941. - Presudna intervencija njemačkog poslanika Siegfrieda Kaschea*, u: HR, XLII (1992) 3-4, 516-520.

⁷¹ *Ivan Meštrović - Povodom 70. godišnjice njegova života*, u: HR, III (1953) 3, 267-274.

⁷² Vidi: V. Nikolić, *Kljakovićev esej o Ivanu Meštroviću*, u: HR, IV (1954) 2, 201.

⁷³ *Sjećanje na don Franu Bulića - Povodom dvadesete godišnjice smrti (1846. - 1934.)*, u: HR, IV (1954) 3, 227-232.

⁷⁴ *Split i splitski umjetnici*, u: HR, V (1955) 4, 467-473.

⁷⁵ *Stepinčeva pobjeda nad poganima*, u: HR, X (1960) 1, 27-30; *Dva dubrovačka slikara*, u: HR, X (1960) 4, 508-520.

godine,⁷⁶ dok je tekst iz knjige *U suvremenom kaosu o atentatu na bana Slavka Cuvaja*, tiskan 1987. godine.⁷⁷ Posljednji Kljakovićev rad tiskan u *Hrvatskoj reviji* bio je njegov odgovor na članak *Hrvati na II. vatikanskom koncilu*.⁷⁸

U časopisu se nalazi i nekoliko podataka korisnih za nadopunu Kljakovićevog života i rada. Urednik *Hrvatske revije* Vinko Nikolić, zamoljen od J. Kljakovića, objavio je 1953. godine Jozin demanti sljedećeg sadržaja: "... da on nije jedini slikar Kljaković i da se na nj ne odnosi potpis 'Kljaković' na proglasu 'oslobodjenih umjetnika' na Hvaru godine 1943., koji buenosaereška 'Hrvatska' od 6. X. ove g. spominje, prema beogradskoj 'Politici' od 3. VIII. ove g."⁷⁹ Nikolić je, nadalje, obavijestio čitatelje da je Kljaković 12. travnja 1954. izabran za člana Europskog društva za kulturu u Firenci,⁸⁰ zatim da se Kljaković u travnju 1956. vratio u Italiju.⁸¹ Odgovore J. Kljakovića i Bogdana Radice na anketu u pariškoj reviji *Savremenik*, V. Nikolić je objavio 1958. godine. Anкета je imala četiri pitanja, a ticala se stavova srpske, hrvatske i slovenske emigracije prema komunističkoj diktaturi u Jugoslaviji.⁸² U časopisu je zabilježena i vijest da je u New Yorku, u hotelu *Commodore*, 18. i 19. lipnja 1966. godine, više od 50 hrvatskih slikara izložilo preko 100 radova. Među njima je bio i Kljaković.⁸³ Zanimljivo je i jedno pismo koje je Vinko Grubišić uputio Vinku Nikoliću, u kojem se dotaknuo i Kljakovića,⁸⁴ kao i sjećanje Krste Spalatina na pjesnika Viktora Vidu u Rimu za vrijeme i poslije Drugoga svjetskog rata, u kojem spominje i druženje s kumom Kljakovićem.⁸⁵

⁷⁶ *Oproštaj od mrtvoga Meštrovića*, u: HR, XII (1962) 1-2, 5-13. *Meštrović - Majstor i Učitelj*, u: HR, XII (1962) 4, 308-318.

⁷⁷ B. Štitić - J. Kljaković, *Sedamdesetpeti obljetnica atentata na bana Slavka Cuvaja - Iz ostavštine Blaška Štitića - 14. 1. 1978 - Santiago de Chile / priopćio Milan Blažeković*, u: HR, XXXVII (1987) 4, 705-711.

⁷⁸ HR, XIII (1963) 4, 630, 636-640.

⁷⁹ V. Nikolić, *Kljaković Joza*, u: HR, I (1951) 4, 441.

⁸⁰ V. Nikolić, *Prof. Jozo Kljaković*, u: HR, IV (1954) 4, 405.

⁸¹ HR, VI (1956) 1-2, 140.

⁸² V. Nikolić, *Pitanja u anketi "Savremenika" - Odgovori Joze Kljakovića i Bogdana Radice*, u: HR, VIII (1958) 1, 83-84.

⁸³ V. Nikolić, *Izložba djela hrvatskih likovnih umjetnika u New Yorku*, u: HR, XVI (1966) 1, 84.

⁸⁴ V. Nikolić, *Dragi i cijenjeni g. uredniče*, u: HR, XVIII (1968) 4, 554-555.

⁸⁵ K. Spalatin, *Sjećanja na pjesnika Vidu*, u: HR, XXXVIII (1988) 2, 323-326.

3.2. Članak Hrvati na II. vatikanskom koncilu

Članak *Hrvati na II. vatikanskom koncilu* ima 43 stranice i 12 naslova. U prvom, naslovljenom *Uvodne napomene o koncilu pape Ivana XXIII.*, kao što je iz naslova vidljivo, nalazi se nekoliko važnih podataka o Koncilu i papi Ivanu XXIII. U drugom poglavlju *II. vatikanski koncil u sjeni kardinala Stepinca*, autori ističu da se otvaranje koncila 11. listopada 1962. podudara s godišnjicom osude Alojzija Stepinca. Autori, nadalje, napominju da je Koncil počeo zasjedati na dan kada bi Stepinac, da nije preminuo, bio oslobođen i mogao bi nakon toga sudjelovati u njegovom zasjedanju.⁸⁶

Potom slijedi pet poglavlja: *Galerija Hrvata saborskih otaca*, *Hrvatski nadbiskupi na koncilu*, *Hrvatski biskupi na koncilu*, *Hrvatski svećenici i redovnici na koncilu*, te *Biskupi hrvatskog podrijetla iz raznih strana svijeta*. U navedenim poglavljima se spominju brojni Hrvati koji su stigli na Koncil.⁸⁷

U osmom poglavlju može se saznati nešto više o nastupima hrvatskih biskupa na Koncilu, a u devetom o priznanjima koja su biskupi dobili tijekom boravka u Rimu. Poglavlja su naslovljena *Nastupi hrvatskih biskupa na koncilu* i *Sujetsko priznanje našim biskupima*.⁸⁸ Od priznanja biskupima, autori navode pohvale nekih kolega za izvrsno poznavanje latinskog jezika, kao i dobar prijem na nekim mjestima. Unatoč pohvalama, autori se i kritički osvrću i tvrde da biskupima nedostaje pravo vodstvo, i da su u medijima nedovoljno prisutni. Potom su se autori kritički osvrnuli na slučaj beogradskog nadbiskupa Josipa Ujčića, koji je, za razliku od drugih biskupa koji su trpili progone od komunista, primio od istih komunista orden "bratstva i jedinstva", što su autori protumačili kao još "rafiniraniji oblik progonstva, jer su tim odlikovanjem išli za tim, da ga omraze pred drugim biskupima, pred sadašnjim naraštajima i pred budućim pokoljenjima (...), da od njega učine moralnu lešinu, koja i živa zaudara, pa da mu začepi usta, kako ne bi po svojoj dužnosti žigosao progonstvo Crkve pod komunistima!"⁸⁹

⁸⁶ Vigilantibus iura, *Hrvati na II. vatikanskom koncilu*, u: HR, XIII (1963) 2, 133-137.

⁸⁷ Usp. *Isto*, 137-150.

⁸⁸ Usp. *Isto*, 151-156.

⁸⁹ Usp. *Isto*, 156.

O odnosu komunista prema biskupima, autori pišu u desetom poglavlju, naslovljenom *Komunisti prema hrvatskim biskupima na koncilu*. Iz teksta je vidljivo da su biskupi ucjenjivani dobivanjem putovnice i da su na razne načine ponižavani u Rimu, u Zavodu sv. Jeronima, te na prijemu u Jugoslovenskoj ambasadi 15. studenoga.⁹⁰

U jedanaestom poglavlju *Hrvati i nastavak II. vatikanskog koncila*, autori se u iščekivanju nastavka rada Koncila pitaju hoće li svim biskupima biti dopušten drugi dolazak u Rim. Potom autori navode u kojim bi pitanjima na Koncilu biskupi, ako stignu, mogli dati korisne savjete.⁹¹

Zadnje, sporno poglavlje nosi naslov *Dužnosti Hrvata prema koncilu*.⁹² Teško je ne primijetiti da gotovo cijeli tekst ne odgovara naslovu, osim ponešto u uvodnom dijelu. U tekstu se, zapravo, nalazi nekoliko prigovora autorâ na račun vatikanske politike prema malim narodima,⁹³ te na račun pape Pija XII.,⁹⁴ Radija Vatikan,⁹⁵ i Zavoda sv. Jeronima, kao i njegovog rektora Đure Kokše, kojeg su autori smatrali podanikom komunističke Jugoslavije.⁹⁶ Autori su najveću opasnost vidjeli u izravnoj ili neizravnoj povezanosti

⁹⁰ Usp. *Isto*, 156-160.

⁹¹ Usp. *Isto*, 160-163.

⁹² Usp. *Isto*, 164-175.

⁹³ Usp. *Isto*, 164: "Ali, ako se obazremo samo na posljednjih stotinjak godina, lako spoznajemo nekoliko odlučnih i sudbonosnih zapletaja, u kojima je Vatikan popustio spletkama bečkih blaziranih dinasta, budimpeštanskih napuhanih čardaških 'veličina' i beogradskih balkanskih umišljenosti te objektivno škodio Hrvatima. Vatikanski službenici ne mogu se naučiti, da nas Hrvate, i druge narode, gledaju isključivo očima crkvenih predstavnika. Oni ponajprije reagiraju na nas i naše probleme sa svoga *talijanskoga* stanovišta."

⁹⁴ Usp. *Isto*, 165: "Kako je bilo mučno motriti Pija XII., koji ni u svojoj osobnoj kulturi i iskustvu nije smogao toliko odlučnosti, da odbaci gusjeničke horizonte svojih suradnika, i Hrvatima u audijenciji prilikom 500. godišnjice ustanove sv. Jeronima kaže njihovo narodno ime: mjesto toga izgovorio je, ožalošćen i osramoćen, riječ ('vestrates' vaši zemljaci), koja se govori čergašima bez povijesti i jezika, bez kulture i svijesti!"

⁹⁵ Usp. *Isto*, 166-167: "Nama nije svejedno, što nam Vatikan pruža preko svoje radio službe: čujemo, da u posljednje vrijeme u nepismenu izražaju hrvatskim slušaocima prenosi kojekakve priče i smicalice."

⁹⁶ Usp. *Isto*, 167: "Nama nije svejedno, da se krivnjom neodredjene crkvene politike najčasnija i najstarija hrvatska ustanova u stranom, slobodnom svijetu, Hrvatski Zavod sv. Jeronima u Rimu pretvara u ispostavu komunističke Jugoslavije, pa da hrvatski narod od toga Zavoda i njegove krupne imovine ne samo da nema nikakve koristi, nego, naprotiv, trpi neprocjenjivu štetu: neprijatelj pomoću te ustanove guši mučenički krik progonjene Hrvatske, dapače ta ustanova počinje pobijati i glas slobodnih hrvatskih iseljenika i izbjeglica, jer već širi glasine po

spomenutih osoba i ustanova s talijanskim političkim vrhom i komunističkim režimom u Beogradu.

3.3. Polemike oko članka

Reakcije na članak, bolje reći na njegovo posljednje, dvanaesto poglavlje, *Dužnosti Hrvata prema koncilu*, uredništvu časopisa su poslali Mirko Živković, braća Josip i Stjepan Torbar te Jozo Kljaković.⁹⁷

M. Živković se osvrnuo na spomenuto poglavlje i ustvrdio da bi mu više odgovarao naslov *Obračun s Vatikanom*.⁹⁸ Živković je smatrao da su autori članka neki laici, a ne klerici, te da su pretjerali u osudi hrvatskih biskupa, ne shvaćajući pritom, kako tvrdi Živković, da biskupi žive u drugačijim okolnostima od svih onih koji se nalaze u izbjeglištvu.⁹⁹

Što se tiče prigovora Vatikanu, da je neodlučan u svezi sa svećeničkim staleškim udruženjima, Živković odgovara da je to pitanje u nadležnosti mjesnih biskupa, tvrdeći da su ti svećenici "u najboljoj namjeri željeli napraviti tu koncesiju režimu, misleći, da ta koncesija nije baš tako teška, a za ustup nadali su se dobiti olakšice u vršenju svojih teških dušobrižničkih dužnosti".¹⁰⁰

Iznio je Živković i svoje mišljenje vezano uz prigovore Zavodu sv. Jeronima, te je naglasio da su se povijesne okolnosti promijenile te da zavod i svećenici u domovini vode svoju bitku protiv komunista na drugačiji način od onih koji se nalaze u emigraciji, i tu ne vidi ništa sporno.¹⁰¹

Rimu i svijetu, da su hrvatski biskupi i vjernici s klerom slobodni, a oni stvarno izdišu pod jarmom najernjega progonstva."

⁹⁷ *Odjeci - Hrvati na II. vatikanskom koncilu*, u: HR, XIII (1963) 4, 630-640.

⁹⁸ M. Živković, *Odjeci - Hrvati na II. vatikanskom koncilu*, u: HR, XIII (1963) 4, 630: "Ne bi me ništa začudilo, da ovo poglavlje, s malim preinakama, vidimo pretiskano u kojoj komunističkoj publikaciji u Hrvatskoj."

⁹⁹ Usp. *Isto*, 631: "A kako bi mogli svećenici ili biskupi, u sadašnjim prilikama, dolaziti iz domovine u Rim i vraćati se natrag bez komunističke putnice? Ili bi i oni morali, kad dodju u Rim, baciti te putnice i ostati u Rimu, ili gdje bilo vani, i postati ono što smo i mi - izbjeglice? (...) Hrvatski narod živi u Hrvatskoj, a s njim i njegovi biskupi: žive, rade i bore se, kako im je moguće i kako im prilike dopuštaju."

¹⁰⁰ Usp. *Isto*, 632.

¹⁰¹ Usp. *Isto*, 633: "... u Zavodu sv. Jeronima mogu živjeti samo oni, koji imaju uređene svoje odnose s vlastima u domovini i, dosljedno tome, moraju imati i putnice, i to, nažalost, komunističke, jer u domovini je vlast komunistička. To je stvarnost i ta stvarnost nas emigrante mora upravo tako smetati, kao što nas

Josip i Stjepan Torbar su u svom osvrtu naglasili da će od članka imati korist komunisti,¹⁰² jer su autori članka, između ostaloga, tvrdili da su hrvatski biskupi pod kontrolom Vatikana, uprave Zavoda sv. Jeronima i talijanske političke stranke kršćanskog nadahnuća *Democrazia Cristiana*.¹⁰³

Također i Kljaković, samo uz opširnije obrazloženje, prigovara autorima nepotpisanog članka da krivo optužuju hrvatske biskupe,¹⁰⁴ Zavod sv. Jeronima,¹⁰⁵ njegovog rektora Đuru Kokšu¹⁰⁶ i Vatikan,¹⁰⁷ te time samo nanose štetu Hrvatskoj i hrvatskom narodu, a uvelike koriste komunistima.¹⁰⁸

smeta žalosna stvarnost naše domovine, a da kraj toga ne zamjeravamo onima, koji su ostali u domovini i tamo žive, i htjeli ili ne htjeli 'priznaju' komunističku i jugoslavensku vlast. Dakle, ti svećenici, koji su tamo s *komunističkim putnicama*, nisu naši neprijatelji, nego naša braća, koja dijele žalosnu sudbinu svoga hrvatskoga naroda. Oni su danas u Rimu, a sutra u domovini."

¹⁰² J. i S. Torbar, *Odjeci - Hrvati na II. vatikanskom koncilu*, u: HR, XIII (1963) 4, 634: "Ovakav članak ima čak za komuniste očitu vrijednost: može služiti kao loš primjer, jer nije nimalo isključeno, da u emigrantskoj konfuziji bude ponegdje i nasljedovan. Ta zato je i napisan."

¹⁰³ Usp. *Isto*, 635.

¹⁰⁴ J. Kljaković, *Odjeci - Hrvati na II. vatikanskom koncilu*, u: HR, XIII (1963) 4, 637: "Oni su naše biskupe podijelili u ove kategorije: plahi, mekušasti, smjeli, neslomivi i stranci. Analizirajući te 'kategorije', dolazi mi na misao, da je njihova tendencija bila, da jedan dio biskupa omraze pred hrvatskim narodom, a za druge, da njihovu omrazu pojačaju pred jugoslavenskim vlastima. Po mome mišljenju, to nije daleko od denuncijacije."

¹⁰⁵ Usp. *Isto*, 637: "To je borba protiv Zavoda Sv. Jeronima u Rimu. Već nekoliko godina oni ruše tu našu polumilenijsku Instituciju pomoću 'Pivaca na dimnjaku', raznih 'čaršijskih telala' i raznih 'Mamuta s kokošijim mozgom'. Ruše zato jer Bezimenima nije uspjelo postaviti svoga istomišljenika za rektora, preko koga bi oni provodili svoju emigrantsku politiku."

¹⁰⁶ Usp. *Isto*, 638: "Neprestano spočitavaju današnjem rektoru, da posjeduje jugoslavenski pasoš i neprestano perfidno ogovaranje, da rektor vodi Zavod putem, koji je štetan za hrvatski narod, jesu patološke smicalice koje služe samo našim neprijateljima."

¹⁰⁷ Usp. *Isto*, 638: "Zato su oni postali ljuti neprijatelji Vatikana, jer se Vatikan i danas služi povijesnim naslovom 'Illyricum'. I da je uspjelo njihovim zagovarateljima u Vatikanu progurati svog kandidata za rektora, danas bi na ulaznim vratima Zavoda Sv. Jeronima bio natpis s velikim slovima H.D.O. U tom slučaju današnje komunističke vlasti Jugoslavije ne bi dozvolile ni jednom hrvatskom mladom svećeniku dolazak na više studije u Rim. Time bi Zavod Sv. Jeronima bio paraliziran i prestao bi služiti svrsi, za koju je određen."

¹⁰⁸ Usp. *Isto*, 636: "... jer taj spis ide u prilog današnjim komunističkim vlastodršcima Jugoslavije, prema tome i Hrvatske. Taj spis bi mogli potpisati i njihovi slugani: Viktor Novak, Marko Kostrenčić i Ivo Mihovilović, poznati mrzitelj Vatikana."

U veljači 1964. godine Kljaković se obratio Nikoliću pismom, u kojem mu je prigovorio što je njegov prigovor neimenovanim autorima objavio u nešto izmijenjenom obliku, čime se svrstao na njihovu stranu.¹⁰⁹ Nakon toga, Kljaković je poslao Nikoliću još dva pisma, jedno u rujnu, a drugo u listopadu 1964. godine. U pismu iz rujna je zatražio ponovno njegovu ispriku i zamolio ga da objavi cjeloviti tekst. Ukoliko to ne bi učinio, zaprijetio mu je prekidom suradnje s *Hrvatskom revijom*, i nesudjelovanjem u pripremi knjige o Alojziju Stepincu.¹¹⁰

Poduže odgovore Živkoviću, Torbarima i Kljakoviću uputili su uredništvo *Hrvatske revije* i anonimni autori,¹¹¹ prigovorivši im zbog nedostatka kritičke prosudbe cjelokupne crkveno-političke situacije.¹¹² Uredništvo je prihvatilo prigovor u svezi s nekoliko tiskarskih pogrešaka, ali su i dalje ostali pri odluci da imena autora zbog zaštite od komunista neće dati u javnost.¹¹³ Potom

¹⁰⁹ APHSZJ, Kljakovićeve ostavština, *Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Vinku Nikoliću*, Rim, 26. II. (19)64., 1: "Međutim, kad sam dobio Reviju i kad su mi pročitali taj moj osvrt, nemalo sam se začudio da ste se Vi usudili moj članak preudešavati u korist 'Vigilantibus Jura'. (...) Završavam pismo tražeći od Vas, da se u idućem broju Revije izvinete meni zbog nedozvoljene preinake smisla moga osvrta."

¹¹⁰ APHSZJ, Kljakovićeve ostavština, *Pisma I, Pismo Joze Kljakovića Vinku Nikoliću*, Rim, 16. IX. 1964., 2: "Ako želite, da ja uistinu sudjelujem u toj Vašoj knjizi o kardinalu Stepincu, onda tražim od Vas, da uputite pisma, kojima ćete požaliti Vaše posvojenje spisa 'Vigilantibus Jura' – na prvom mjestu Mons. Franji Šeperu, nadbiskupu zagrebačkom – za sve biskupe –, Mons. Kokši – osobno i za Zavod Sv. Jeronima, a i Vatikanu takodjer. I kad mi Mons. Šeper i Mons. Kokša pokažu ta pisma, ja ću Vam onda poslati moj prilog za tu knjigu. Ukoliko to ne učinite, onda Vam zabranjujem, da nijedan moj članak i nijednu reprodukciju moje slike više ne donosite u Vašoj Reviji i u Vašim izdanjima."

¹¹¹ *Vigilantibus iura odgovaraju svojim kritikama*, u: HR, XIV (1964) 2-3, 283-306. Oni na prvoj stranici navode: "Hrvati u komunističkoj Jugoslaviji ne smiju u svojoj bijednoj štampi iznijeti ni dio onoga, što su za svoje čitaoce i prilike priredili novinari, publicisti, pisci i predavači slobodnih naroda. Da barem donekle doskoči ovoj nevolji potlačenih Hrvata, HR je u sažetu prikazu dala opis hrvatskoga sudjelovanja na prvom dijelu Koncila, kao što je u svoje vrijeme opisala i pripreve za Koncil, kao i hrvatski udio u njima."

¹¹² Usp. *Isto*, 284: "Sudeći po uzrujanosti i jednostranoj kritici, osobito po posvemašnjoj odsutnosti protudokaza gg. Živković, Torbari i Kljaković nijesu se dovinuli do stvarne kritičke analize HR, zato su njihove kritike arbitrarne, dok im stil nije jasan ni uravnotežen."

¹¹³ Usp. *Isto*, 285-286: "Bilo bi jednako smiješno da poslije dosadašnje šutnje izidjemo s imenima pisaca, i komunistima pružimo mogućnost progona nevinih obitelji i pojedinaca u domovini. (...) Budući naraštaji mirnije će suditi i nas i ovaj naš pothvat. Šta ovdje znači naklapanje o identičnosti pisaca, koje je suvišno i beznačajno! Ne pita se, tko je istupio u narodnoj stvari, nego, da li je stvar pokrenuta u pravo vrijeme i nosi li potrebne oznake i pogodja li stvarnost, bilo da je procjenjuje, bilo da kritizira, bilo da zacrtava poboljšanje i napredak."

su anonimni autori uputili pojedinačne odgovore Živkoviću,¹¹⁴ Torbarima¹¹⁵ i Kljakoviću.¹¹⁶

Ostajući u kontekstu zadane teme, navest ću samo prigovore upućene Kljakoviću. Prema mišljenju anonimnih autora, Kljaković je svoj osvrt na njihov članak napisao pod utjecajem rektora Đure Kokše.¹¹⁷ Da mu uzvrate na njegove optužbe zbog njihovog "balkanskog" ponašanja, iznijeli su nekoliko tvrdnji, bez navođenja izvora, da je on, a ne oni, izdao hrvatstvo.¹¹⁸ Prigovorili su Kljakoviću, opet bez navođenja izvora, i pripadnost masonima.¹¹⁹ Osobitu pažnju posvetili su Đuri Kokši, proglašivši ga ponovno suradnikom komunista.¹²⁰

Nakon što V. Nikolić nije udovoljio Kljakovićevim zahtjevima da mu objavi tekst bez ispravaka, Kljaković je napisao članak *Levantinska dijalektika*, koji Nikolić nije htio tiskati u *Hrvatskoj reviji*, nakon čega je došlo do prekida suradnje.¹²¹ Koliko mi je poznato, tekst *Levantinska dijalektika* nije nikada tiskan.

¹¹⁴ Usp. *Isto*, 293-298.

¹¹⁵ Usp. *Isto*, 298-300.

¹¹⁶ Usp. *Isto*, 300-306.

¹¹⁷ Usp. *Isto*, 300: "Naše je skromno mišljenje da je sjedi umjetnik (J. Kljaković, o. p.) mogao mirne duše prepustiti g. rektoru, da tu kritiku i sastavi i potpiše, kad je ionako više vremena utrošio, čitajući g. Kljakoviću naš članak i tumačeći mu razne crkvene pojmove, koji nijesu mnogo teretili maštu ni misao vrijednog umjetnika, ni dok je bio u zdravlju, a kamoli sada, kad mu je gotovo oduzet očinji vid."

¹¹⁸ Usp. *Isto*, 301: "Nije nam drago, što nas je g. Kljaković u sporazumu s g. rektorom obijedio s balkanstva, jer, ako ćemo pravo suditi, g. Kljaković je u prvom zamahu svoje muževnosti prešao preko svega hrvatskoga i na zaprepaštenje i svoga dobroga oca i djeda i Don Frane Bulića, pohrlio u Srbiju, dakle na Balkan, gdje je bio s četničkim skupinama, motrio i čuo mnogu zloću i opakost, a nijesmo andjeli, da ga se nije ništa taklo, što bismo mogli nazvati balkanskim."

¹¹⁹ Usp. *Isto*, 302: "Da se lakše sjetite u Vašim visokim godinama, napominjemo i to, da ste zajedno s Kostrenčićem i Novakom marljivo pripasivali framasonsku pregaču, što je imalo kobna upliva i na Vaše stradanje pod ustašama, kad smo Vas mi uzalud branili, jer nijesmo nijednom režimu po volji, pa ni ustaškom, šta ćete, nije svatko iste sreće!"

¹²⁰ Usp. *Isto*, 305: "Znate, g. Kljakoviću, pasoš je vidljivi znak unutarnje kapitulacije. Istom, kad je primio taj pasoš, g. rektor je počeo stvarati svoje mišljenje o izbjeglištvu i emigraciji, stao je izbjegavati sastanke s hrvatskim pojedincima i skupinama, odbijati da primi u Zavod kao goste ugledne hrvatske svećenike, dapače i bivše zavodske pitomce, kao na primjer Stepinčeva bivšeg tajnika preč. dra Lackovića."

¹²¹ APHZSJ, Ostavština J. Kljakovića, Pisma I, *Pismo Joze Kljakovića Jozi Poduji*, Rim, 11. III, 1965., 1: "Sigurno si pročitao članak 'Hrvati na II. Vatikanskom

ZAKLJUČAK

Dvije epizode iz života J. Kljakovića potvrđuju da se radi o osobi koja zaslužuje daleko veću pažnju od dosadašnje. Koliko god netko pokušavao umanjiti njegove kvalitete, teško će u tome uspjeti. Uz sve nedostatke, posjedovao ih je u izobilju i upravo zbog toga je često bio na nišanu. Stoga, on treba biti temeljitije proučen, jer sve što je do sada učinjeno u sjeni je dugogodišnjeg nemara i ignoriranja.

Kljakovićevo "jugoslavensko razdoblje života", te sukob s Nikolićem i Draganovićem nikako ne bi trebali biti brisani ili dotjerivani, a najmanje krivotvoreni. Neka o tome "govore" dokumenti. Prateći ritam (ne)zahvalnosti prema njemu, moglo bi se očekivati da će se njegov životni put nastaviti proučavati, jer arhivi kriju mnogo više od onoga što je do sada rečeno.

Završavam ovaj rad riječima Josipa Crnoborija o Kljakoviću, koje su objavljene u *Hrvatskoj reviji*, XV (1965) 1-2, 96, u povodu 75. godišnjice njegova života, u nadi da će Kljakovićev život, kao i ove dvije životne epizode biti u budućnosti još bolje rasvijetljene: "Poznato je, da domovine redovito postupaju mačehinski sa svojim najvrjednijim sinovima. Kljakovićeva su djela negdje u podrumima njegove malene domovine Hrvatske, ali ona će jednoga dana dobiti svoje dostojno mjesto u galerijama, među prvorazrednim hrvatskim likovnim ostvarenjima. Njegovo se ime danas rijetko i samo stidljivo spominje, ali i ono će jednoga dana blistati u sjaju naših prvih imena. To je, eto, sudbina dragovoljnog prognanika Kljakovića, koji toliko voli svoju zemlju, da u njoj neslobodnoj ne želi provoditi ni svoju starost, a tako bi mu bio mio onaj dragi zavičaj nedaleko carskoga Splita. Mi, stoga, prognanici kao i Kljaković iz svoje domovine, umjesto domovine odajemo skromnu počast ovom velikom majstoru!"

Koncilu' koji je štampala 'Hrv. Revija' s potpisom 'Vigilantibus lura'. Na taj poguban članak, ja sam se osvrnuo u istoj Reviji i razumije se, da je taj moj Osvrt malo cenzuriran i od samog gosp. urednika Nikolića. Po svemu izgleda, da je 'Revija' ušla u konzorcij Rev. Krunoslava Draganovića, jer je na taj moj Osvrt Draganović sa svojim pisarom Rev. Tomasom odgovorio s jednim ličnim napadajem na mene, bez da je i jednu stavku mog Osvrta opovrgao. Na taj njihov nekulturni napadaj, ja sam odgovorio s jednim člankom, koji nosi naslov 'Levantinska Dijalektika' i poslao sam ga uredniku Nikoliću, da ga štampa u Reviji. On je odbio, da taj moj članak štampa i završio je svaki daljnji razgovor s Vigilantibusima."

TWO EPISODES FROM THE LIFE OF JOZO KLJAKOVIĆ
“Yugoslav phase” and controversial article The Croats at the II
Vatican Council

Summary

The subject of this work is two episodes from the life of J. Kljaković. The first one refers to his so called “Yugoslav phase” (1910 – 1918), when he, caught by the idea of Yugoslav nationalism, lived and worked in Serbia, convinced that the easiest way to settle the Croatian issue is through allying with the Serbs. It is the least investigated period of Kljaković’s life. Although he himself openly wrote about his accepting the Yugoslav ideas, which he later on rejected, some persons did not hesitate to put forward, never quoting the source, the assertions by which they wrongly interpreted Kljaković’s past and thus confused the public.

The second episode, which has never been studied so far, is the relationship between Jozo Kljaković and the editorial board of a well known magazine The Croatian Review i.e. its chief editor Vinko Nikolić. Although they had had a constructive cooperation and almost friendly relationship as long as up to 1963, it worsened in the mentioned year because of the article The Croats at the II Vatican Council published under a pseudonym. The article was severely condemned by Mirko Živković, brothers Josip and Stjepan Torbar and J. Kljaković, who then received a sharp and long replication by some anonymous authors. All that turned into a violent polemics, matched by mutual accusations, and even insults, which resulted in an intensified conflict between Kljaković and Vinko Nikolić, as well as with Krunoslav Draganović whom Kljaković, together with the priest Ivan Tomas, thought to be the author, or at least the mentor, of the controversial text. The polemics were closed by the rupture of cooperation between Kljaković and The Croatian Review.

Key words: *Jozo Kljaković, Yugoslav nationalism, The Croatian review, Vinko Nikolić, Krunoslav Draganović, Croats at the II Vatican Council, St. Jerome’s Institute, Đuro Kokša.*